

1700-tallet repræsenteret og revitaliseret

1700-tallet og oplysningstiden optræder ofte synonymt. 1700-tallets litteratur reduceres ofte til at være eksempler på oplysningsprojektets grundpåstande, eller rettere sagt på en given eftertid, især romantikkens grundpåstande om oplysningsprojektet i 1700-tallet. I de seneste årtier er forskningen i 1700-tallet, dens litteratur såvel som hele oplysningsprojektets historiske, filosofiske og kunstneriske implikationer, imidlertid trådt i karakter så det vil noget. Det har vist i en række nationale såvel som internationale udgivelser. Senest har vi i Norden fået antologien *Mere lys! Indblik i oplysningstiden i dansk litteratur og kultur*.

....

1700-tallet er oplysningens og rationalismens århundrede. Sådan lærte romantikken os at forstå det og sådan doceres det i vid udstrækning stadig. Men man kan polemisk påstå, at oplysning er en elendig metafor for 1700-tallet. Netop fordi fornuften blev sat i højsædet og var ordførende, blev alt andet dermed presset ud i de litterære og kulturelle afkroge. Da samtidig 1700-tallet betegner en transformations- eller brydningsproces, hvor rationalismen i en vis forstand overtog retorikkens felter, eller optog den i sig, uden selv at kunne se eller vide af det, bliver retorikken som sådan et mørkelagt punkt i oplysningstidens egen retorisering og i eftertidens forståelse heraf. Ydermere var det også kendetegnende for samme periode, at den litterære og den intellektuelle (offentligheds)kultur i det hele taget var i kraftig vækst. Og denne vækst havde mange samtidige og jævnyrdige retninger i sig. 1700-tallets litterære diskursivitet var stålsat, men den var samtidig indforskrævet i et bredt og potenseret aktivitetsfelt, der er umuligt at få ét samlet overblik over og kanonisere ud i hovedværker og klassiske forfatterskaber – selv om det jo netop er hvad man har gjort ubrudt siden 1800-tallet.

Det interessante er, at dette historiske paradoks går igen som et videnskabeligt paradoks i vores egen tid: Det er de mere litteraturteoretiske og mindre historiske studier i 1700-tallets litteratur som litteratur, der er med til at frigøre oplysningsprojektet fra dets egen receptionshistorie, herunder fra den kanonisering af værker, forfatterskaber og af akademisk lærdom i det hele taget, der ellers netop var noget, den mere progressive del af 1700-tallets litteratur gjorde op med.

Mads Julius Elf og Lasse Kjældgaard giver et sådant paradoks form og retning i deres klare diskussion af, hvorledes vi i vores tid kan forholde os til 1700-tallet uden at reducere oplysningens litteratur til dens grundpåstande, netop ved at forholde os til vores egen samtid og forskning: "Ligeegyldigt om forholdet imellem nutiden og oplysningstiden er kontrastivt eller kontinuert, er det den vi enten har brudt med eller må besinde os på". For oplysningsprojektet kan stadig betragtes som altings ophav i en moderne civiliseret vestlig verden – men også dens evige kilde til problem. Det skisma kommer man ikke uden om. Men det er det man overser, når man fx – som i den verserende danske debat – påstår at sammenstødet mellem den vestlige og den muslimske kultur kan reduceres ned til det forhold, at 'den muslimske kultur har sprunget oplysningstiden over'.

Det er ikke muligt at beskrive de enkelte artikler på rad og række. Men der er ikke én, der ikke er sit emne værd – og de fleste langt mere end det! Flere af artiklerne indgår på bedste vis og med forfatterens egne henvisninger i større arbejder, således f.eks. Finn Hauberg Mortensens artikel om "Pædagogik og retorik hos Holberg", Eiliv Vinjes "Ikonoklasten' Holberg" og Steffen Arndals "Sansernes oplysning i Brorsons salmer". Andre arbejder trækker på eksisterende studier i emnet, således Lasse Kjældgaards "Fremmede øjne – Tværkulturelle dialoger i oplysningstidens danske litteratur", der er i tæt og dækket dialog med Hakon Stangerups *Romanen i det attende Aarhundrede* (1936) og en række moderne teoretikere og filosoffer, her i blandt Peter Gay, Michel Foucault og E. W. Saids banebrydende *Orientalism. Western Conceptions of the Orient* (1978, udgivet på dansk i 2002). I en læsning af bl.a. Holbergs *Niels Klim* reflekterer Kjældgaard over det betingede forhold mellem kulturelt nærsyn og det fremmede blik. Det betingede i dette forhold ligger i at det kun kan opstå og virke, hvis man ikke prædiker og pådutter hinanden fx tolerance. Klim har således det problem, at han "bekæmper intolerance med intolerance ved at råbe på tolerance, og således modsiger han sin nyvundne indsigt med sin måde at udbrede den på". Men Klim er jo, som også Peder Paars, indsat i en parodisk eller ironisk fortalt fremstilling af dette. Og dermed er effekten dobbelt: læseren ser, hvorledes man ikke man kan gå direkte til sagen, og på hvilken måde man kan gå indirekte til den. Det fastholder forskelle ved at antyde ligheder. Pragtfuldt er det, at *Mere lys!* afsluttes med en artikel af Thomas Bredsdorff, hvor han frækt og polemisk afprøver hvor langt man kan gå med de direkte konfrontationer af 'dem' og 'os', bl.a. i forhold til den verserende danske kulturdebat. Hvor punkterer med andre ord prædikenen, fordi man – polemisk bevidst – reducerer sit objekt til en række grundpåstande? Bredsdorff gør altså bevidst alt det, man i følge antologien ikke bør gøre, hvis man vil forstå oplysningens projekt på ny. Han fører – med en ræv bag øret – retorisk krig mod krigen mod oplysningen, som om oplysningen havde ret og bekæmperne uret. Man kan både i ord og tone høre, at dette er en kompositorisk konsekvens af hans foredrag "snarere end dets budskab".

....

Apropos smagen er en tematiseret nærlæsning af Holbergs pragtværk på alexandrinervers, der trods anakronismen godt kunne fortjene betegnelsen Danmarks længste rap anno 1720. Det er dog ikke de metriske og musiske sider ved *Peder Paars* (eller Pårs som det hedder på nudansk), Elf interesserer sig for. Dem kan man også allerede, hvad Elf desværre ikke opholder sig ved, læse om i Henrik Bertelsens *Ordrytme og versrytme – 3 metriske stykker* (1933). Elf interesserer sig derimod for værkets potentielle litteraturteoretiske og receptionshistoriske perspektiver. Det er værkens læsning på overordnede niveauer, med analytiske nedslag og eksempler. Men Elf har fat i den samme revurdering af *Paars* som nyere studier i dets metriske niveau: hvad der synes at være kunstneriske fejl og mangler og ufuldstændigheder i værket, har sin egen mening. Der er mening i galskaben: når det klassiske metrum og kontante hverdagsprog støder sammen i Paars, så er det i parodisk øjemed.

Tilsvarende er det hos Elf en kongstanke, at de digressioner der præger epikken i *Paars*, har en selvstændig mening og faktisk er i oplysningens projektets rationalistiske og ellers målrettede tjeneste. Der springes nok polyfonisk mellem flere stemmer og fortællerniveauer, men enhver får lov at tale ud. Det kan godt være, at datidens egne smagsdommere, herunder Holberg selv på skrømt, frabeder sig omveje og digressioner. Således taler jo også fortælleren i *Paars*, Hans Mickelsen, om terrible digressioner, men han er jo sat ind i en parodisk fortællestruktur – han fortæller selv i digressioner (fx i skildringen af spåkonen på Anholt), men han fortæller sig aldrig ind i disse digressioner, i sit eget væsen og værk, som vi kender det fra senere ironisk-romantiske fortællere – og fra enkelte af Holbergs komediefigurer, må vi føje til. Digression, diskurs, demokratisk sans og diskretion skærper hele tiden hinanden i samme retning i den tolkning Elf præsterer.

Peder Paars markerer selve det humanistiske vendepunkt, hvis man spørger Vilhelm Andersen. Og det tør siges at værket har været et tyngdepunkt i Holberg-forskningen. Klassikeren *Peder Paars* er formentlig det hyppigst udgivne og mest kommenterede værk i det 18. og 19. århundrede, mens det siden, som andre parodiske værker gennem tiden, har mistet sin plads i kanon. Dette historiske skisma er værkets held: *Paars* er død, *Paars* længe leve! For det har i de seneste årtier skabt plads til mere teoretisk smidige og tekstimmanente studier af den litterære parodis funktion og virkning i *Paars*. Lad os nævne to, der supplerer Julius Elfs.

Den ene – hermeneutiske – læsning ser værkets parodiske bevidsthedsarbejde som en art selvanalyse, der fører bevidsthedskrise og distancering med sig; et oplysningens projekt, hvor hovedpersonen Peder har forladt religiøsitet, men ikke gennemført den selvovertagelse, det oplyste menneske har som forudsætning. Den anden – genreteoretiske – læsning ser værkets parodiske funktion som et komisk genererende sammenstød, der skaber frigørelse og interaktivitet; et oplysningens projekt, hvor Peder nok har forlist sin gudestyrt og forladt sin religiøsitet, men det ser vi jo aldrig i ren form, kun gennem parodiens maskerede alvor. Det må vi altså både lægge til og trække fra. Værkets ironi peger

både indad og udad, og som værket kan som sådan ses som et moderne eller før-modernistisk projekt om det identitetssøgende menneske, der endnu ikke forstår sine subjekt- og repræsentationsproblematikker.

Til disse to læsninger kommer så Mads Julius Elfs, der faktisk udbygger disse. Elfs studerer nemlig, gennem receptionshistoriske, ideologiske og tekstimmanente tolkninger, hvorledes *Paars* bl.a. gennem sine digressioner tematiserer en repræsentationslogik, hvori to verdener kan træder i karakter og føre dialog med hinanden: en gammel-symbolsk-magisk og spøgelsesfuld verden overfor en moderne-rationalistisk. Det selvsamme tema gennemsyrrer fx Holbergs komedie om skuespillets og heksekunstens illusionskraft i *Hekseri eller blind Alarm*. Elfs studie viser os at den parodiske og digressive grundstruktur er selve det, der skaber mening på et andet niveau: nemlig i den form for oplysningsprojekt, der udgår fra at et samfund rummer flere direkte modstridende – religiøse, sociale – virkelighedsopfattelser. Den historiske radikalitet, Holberg ikke bare importerede men var frontløber for, aktualiserer Elf i en nutidig pædagogisk og politisk kontekst. Man kan være enig eller ej i hans læsning af *Paars* og dens perspektiver for vor tids kulturelle selvforståelse. Men man har med *Apropos smagen* fået en bog, der med sin metode ('nyhistoricisme ultra light') og sine eksempler burde blive et vigtigt pædagogisk aktstykke i gymnasieskolen og på universitetets grundfag, hvis underviseren vil tage det arbejde på sig at etablere den historiske og teoretiske dialog mellem værket og læseren, der er en forudsætning for brugbarheden.

Der er som det er fremgået rigeligt stof til eftertanke og brugbarhed i såvel *Mere Lys!* som *Apropos smagen*. I forhold til den akademiske anvendelighed må følgende dog bemærkes: Det er påfaldende, at nyere tekster og værker, der beskæftiger sig med 1700-tallet, endda med samme emner og tekster som i disse to bøger, er gemt af vejen eller simpelthen fraværende. Af enkeltstående studier bør nævnes tre nyere. Holbergs *Peder Paars* er behandlet i Kim Lembeks *Den danske litterære verssatiire 1652-1742* (1999) og i en artikel som Anne Marie Petersens "Fra helten Æneas til antihelten Peder Paars – eller når svaghed skaber styrke" (*Synsvinkler* nr. 17 1997), og Niels Klim er behandlet af Niels Dalgaard i T. Haugen (red.): *Litterære skygger – Norsk fantastisk litteratur* (1998). Dertil kommer at hele tre relativt nye antologier vedrørende 1700-tallet glimrer ved deres fravær i *Mere lys!*

Et af de få værker, der sætter dansk oplysningslitteratur, in casu Holberg, i europæisk perspektiv, nemlig Sven Hakon Rossel (red.): *Ludvig Holberg: A European Writer. A Study in Influence and Reception* (1994), lader redaktørerne ude af betragtning. Omvendt henskrives Frits Andersen, Ole Birklund og Per Dahl (red.): *1700-tallets litterære kultur* (1999) fejlagtigt til kun at beskæftige sig med udenlandsk oplysning, selv om det rummer forbilledligt klare essays af bl.a. Jørgen Dines Johansen og Per Dahl om de raffinerede moralske, erotiske, ideologiske og samtidshistoriske paradokser, 1700-tallets essayistik på én gang fører frem og dækker over. Og endelig er den seneste internationale konference-antologi for skandinaviske studier i 1700-tallet, Heiko Uecker (red.): *Oplysning i Norden* (1998) faktisk er holdt ude af billedet (selv om Elf i sit *Paars*-studie tydeligvis hælder til Aage Jørgensens artikel heri, "Romantikens Holberg-reception", men kun halvt henviser hertil og helt glemmer ham og antologien i sin litteraturliste). Disse tre antologier kan med fordel studeres i sammenhæng med *Mere lys!* Hvilket jo ikke ændrer på det solide og godt fremstillede stof, der i sig selv er sat på dagsordenen i *Mere lys!* Antologien er som de her nævnte præget af den saglige subjektivisme, vi fik grundfæstet tilbage i det tidlige 1700-tal. Og den giver med stort udsyn introduktion til den ældre danske og den nyere internationale forskning i oplysningstiden som sådan. Men at den så markant mørkelægger, hvad der findes udenfor dens eget lille lokale litterære territorium, dens egen samtid – er en unødigt provinsialisme, simpelthen. Omvendt er den bakhintske dialog, som Thomas Bredsdorff og Per Olov Enquist praktiserede med hinanden og publikum på seminaret i november, en øjenåbner ud i refleksionen over forholdet mellem forskningen, kunsten – og formidlingen. Omdrejningspunktet for samtalen, som her er gengivet med den mundtligheds stringens og klarhed der præger begge de herrer, var Enquists bestseller, *Livlækarens besök* (1999). Et gennemgående billede i bogen – og samtalen – er faklen der udsender mørke og som kan ses som en metafor for såvel oplysningen, oplysningens mørke og simpelthen anti-oplysningen. Hvor konvergerer det ene med det andet, er det spørgsmål man kan stille. Enquist kan ikke svare, metaforen er ulogisk, men også rammende. Og netop derfor kan han svare og sætte hele den videnskabelige og politiske omgang med oplysningsprojektet i relief: "Digteren skaber det fejlagtige billede, intetanende. Men politikerne gennemskuer, og skaber et for digteren overraskende anvendelsesområde". Det samme, kan vi med denne antologi i hånden sige, gør forskeren.

Det er som nævnt ikke blot 1700-tallet, der repræsenteres og revitaliseres i disse to udgivelser. Det er også det 20. århundrede, blandt mange andre repræsenteret af så forskellige som Hakon Stangerup, Peter Gay, Mikhail Bakhtin, Theodor W. Adorno, Søren Krarup, Max Weber og Michel Foucault. Især Foucault og den kanoniserede Foucault-receptions selvforståelse indoptages og udsættes for kritisk klarsyn i Ralf Hemmingsens artikel om "Sindssygdomsbegrebet i det 18. århundrede". Sindssygen var ilde stedt i 1700-tallet, både retsligt og medicinsk. Det har Foucault jo forlængst fremstillet for os i sin progressive historie om galskaben, *Histoire de la Folie* (1964). Foucaults arbejde var en landvinding for udviklingen af moderne socialpsykiatri. Det anerkender Hemmingsen fuldt ud. Men han viser så, ved simple kildestudier, hvordan Foucaults historieskrivning og selvforståelse – dette "crepuscule konglomerat af marxisme, antiautoritær filosofi og kendskab til institutionerne" – virker regressivt ind på den historisk betingede forståelse af det fremsynede i 1700- og 1800-tallets videnskabelige og kliniske psykiatri og dennes datidige selvforståelse. Hemmingsens artikel er i sit synspunkt og ræsonnement forbilledlig for det moderne oplysningsprojekt, der stikker hovedet frem i *Mere lys!*

Det der i det hele taget forbinder de to her omtalte udgivelser, *Apropos smagen* og *Mere lys!*, med hinanden og med andre af disse års udgivelser om 1700-tallets litterære kultur og praksis, er to ting. For det første lykkes det ofte at revitalisere et historisk betinget stof netop med megen sans og respekt for dets historisk bundne konventioner. For det andet forholder man sig ofte tilpas fordomsfri og respektløs til dette stof fortolkningshistorie og tidligere smagsdommere (for så vidt som de overhovedet tages med i betragtning). Hvad der er en konsekvens af hvad, er lige gyldigt. Det afgørende er, at hvor det ene præsenteres gennem det andet, opnår forfatterne en form for betinget revision og behersket repræsentation af 1700-tallet, som vi er godt hjulpet med – indenfor som udenfor de akademiske mure.

[luk]